

Třikrát odepření spravedlnosti v civilním sporném řízení

Ludvík David*

Odepření spravedlnosti (*denegatio iustitiae*, *abnegatio iustitiae*; eventuálně též odepření práva, tj. *denegatio iuris*)¹ má svého pojmového předchůdce v římském formulovém procesu. Prétor mohl shledat žalobu neodůvodněnou a odepřít ji (*denegatio actionis*) pro procesní nedostatek, například pro nezpůsobilost strany, nebo z hmotněprávního důvodu – nárok mohl být třeba oprávněn o zastaralou normu. Odepření žaloby znamenalo zastavení procesu; jeho další fáze, *litis contestatio* spočívající v prétorském schválení žalobní formule a tím vymezení rámce sporu, mohla nastoupit jen tehdy, odpadla-li překážka, která byla důvodem odepření žaloby.²

Odepření spravedlnosti není totéž co odepření žaloby a jeho obsah je podle stávající interpretace zcela jiný a obecnější. Je chápáno jako postup soudu, při němž se fyzické nebo právnické osobě odmítá ochrana subjektivního práva, a to bez zákonných důvodů.³ Dochází k němu typicky při aplikaci procesních norem: můžeme jím rozumět jak nesprávné zastavení řízení soudem pro údajné vady žaloby, tak i nesprávné posouzení počátku běhu odvolací lhůty, vedoucí k neoprávněnému odmítnutí odvolání pro opožděnost. Takové procesní úkony současně znamenají zásah do ústavní garance domáhat se stanoveným postupem svého práva u soudu (článek 36 odst. 1 Listiny základních práv a svobod), tedy porušení práva účastníka řízení na spravedlivý proces.

V civilním řízení sporném někdy dochází k méně obvyklým situacím vybízejícím k diskusi, zda spravedlnost byla odepřena či nikoli. Ke třem dále popsaným příkladům je však třeba předeslat jednu jejich zvláštnost. Přestože odepření spravedlnosti nejednou spočívá v tendenci vyhnout se rozhodnutí o věci samé, ve všech byl vydán rozsudek. Potenciální odepření spravedlnosti mohlo ovšem v prvních dvou spočívat v tom,

že uplatněný nárok nebyl meritorně posouzen. Třetí příklad je pak z hlediska *denegationis iustitiae* vědomě polemický a demonstruje též nepraktičnost použitého soudního postupu jako takového.

PŘÍKLAD PRVNÍ: ŽALOBNÍ PETIT A ODEPŘENÍ SPRAVEDLNOSTI

Ve sporu o určení vlastnictví k nemovitosti se dokazování vyvíjelo komplikovaně a rozbíhalo do šíře, neboť onou nemovitostí byl vinný sklep. Vlastnické i pozemkové evidenční vztahy k němu nebývají často jasné; úmluvy o něm, ale i jeho stavební konstrukce nabízejí více variant. Vlastníkem sklepa mohl v našem případě být žalovaný vlastník pozemku, ale i žalobce jako dědic osoby, které měl být sklep převeden. Žalobce se v návrhu (*petitu*) rozsudku soustředil na právní stav po smrti eventuálního nabyvatele a formuloval *petit* tak, že vinný sklep „náleží do dědictví“ po něm.

Použitá formulace nepochybně protirečila hmotnému právu. Deklarovat, že věc náleží do dědictví, může jen soud rozhodující v dědickém řízení. V běžném sporu má hmotněprávní relevanci jen návrh na určení, že zůstavitel byl ke dni své smrti vlastníkem věci. Soud prvního stupně však tento aspekt přehlédl a rozhodl meritorně ve prospěch žalobce. Po odvolání žalovaného odvolací soud pochybení zjistil a změnil v jeho intencích prvostupňový rozsudek tak, že žalobu zamítl. Žalobce poté podal dovolání, ale dovolací soud dal za pravdu odvolacímu soudu.

Na otázku po možném poučení soudu o změně *petitu* už judikatura odpověděla. V právní větě rozsudku Nejvyššího soudu ze dne 19. 9. 2002 sp. zn.

* JUDr. Ludvík David, CSc., soudce Nejvyššího soudu v Brně

¹ Nezdá se být zjevnou chybou prezentovat odepření spravedlnosti a odepření práva jako synonyma. V souvislosti s odepřením práva se sice uvádí konkrétní právo, tím však bývá nejčastěji obecná procesní garance (právo na spravedlivý proces). Stačí srovnat například se závěrečnou právní větou z nálezu Ústavního soudu ze dne 21. 5. 2002 sp. zn. I. ÚS 89/02, jak je publikována ve Sbírce nálezů a usnesení, svazek 26, na str. 135 (nález č. 60). *Denegatio iustitiae* se tam klade bezprostředně naroveň právu na spravedlivý proces.

² Viz BARTOŠEK, M.: *Encyklopedie římského práva*, Academia, Praha 1994, str. 89.

³ Vymezení pojmu je převzato z publikace HENDRYCHA, D. a kol.: *Právní slovník*, C. H. Beck, Praha 2001, str. 112 (heslo *denegatio iustitiae* zpracoval doc. JUDr. Aleš Gerloch, CSc.). Podobně i další souborné dílo MAĐARA, Z. a kol.: *Slovník českého práva*, 2. vydání, Linde, Praha 1999, str. 280 (heslo *denegatio iustitiae* zpracoval JUDr. Josef Vrabec), akcentuje procedurální stránku věci a uvádí jako příklad odepření spravedlnosti nepřipustění soudního přezkumu správného rozhodnutí. Vedle toho V. KNAPP ve svých pracích, naposledy v *Teorii práva* (C. H. Beck, Praha 1995, str. 66, 216), spojuje *denegaci* nebo *abnegaci* spravedlnosti s porušením zákazu daného soudci odmítnout rozhodnutí pro „mlčení, nejasnost či nedostatečnost zákona“, jak tento zákaz stanovil francouzský *Code Civil* z roku 1804 ve slavném článku 4. Hmotněprávní aspekt termínu zdůrazňuje i J. BOGUSZAK v učebnici *Teorie práva* se spoluautory J. ČAPKEM a A. GERLOCHEM (*Eurolex Bohemia*, Praha 2001, str. 100), když označuje za nepřipustné takové odepření spravedlnosti, k němuž by došlo v důsledku neexistence relevantní právní normy: pak nelze podle autora připustit existenci mezery v právu, ale je nutno rozhodnout *per analogiam*.

22 Cdo 2613/2000 se uvádí, že z hlediska poučovací povinnosti soudu není vadou žaloby, nelze-li žalobnímu petitu vyhovět proto, že není v souladu s hmotným právem. Takový závěr platí pro předestřený případ. Text žalobního petitu netrpěl neurčitostí, nebylo tedy důvodu vyzvat žalobce k odstranění jeho vady postupem podle § 43 občanského soudního řádu. Poučení bylo hmotněprávní a tedy nepřipustné.

Ač se to může zdát nadsazené, nejsem přesvědčen o nepřipustnosti poučení o změně petitu právě v našem případě. Dokazování v něm běželo přes deset let bez toho, že by soud žalobní petiti zpochybil. Skončilo-li řízení pouhým konstatováním rozporu žalobního petitu s hmotným právem, pak dokazování nebylo skutkově zhodnoceno a jeho výsledky přišly vniveč. Žalobce může podat žalobu znovu; ani jeden z účastníků dosud neví, o co se má po skutkové a právní stránce skutečně opřít, a právní jistota obou stran je mizivá.

Žalobci tedy mohla být odepřena spravedlnost. Možná stačilo vytknout bez dalšího žalobci rozpor mezi žalobními tvrzeními, jež mířila k určení vlastnictví, a žalobním petitem, odpovídajícím dědickému řízení. Pokud by žalobce nevyslyšel tento signál – a ten měl ostatně zaznít již v bezprostřední reakci soudu na žalobu –, pak by (bez celého dokazování) rychlé zamítnutí žaloby oprávněně demonstrovalo princip *vigilantibus iura*.

PŘÍKLAD DRUHÝ: ODEPŘENÍ SPRAVEDLNOSTI JEJÍM ODDÁLENÍM

Pronajímatel nebytového prostoru podal žalobu na určení platnosti nájemní smlouvy poté, co nájemce začal smlouvu zpochyňovat a přestal platit nájemné. Soud prvního stupně žalobě vyhověl. Dospěl k závěru, že nájemní smlouva byla sjednána v souladu s vůlí stran i dalšími zákonnými požadavky. Žalovaný nájemce se odvolal; v téže době podal pronajímatel další žalobu o zaplacení dlužného nájemného, neboť hrozilo promlčení nároku uplynutím obecné tříleté lhůty. Odvolací soud však ve věci o určení platnosti nájemní smlouvy změnil prvostupňový rozsudek tak, že žalobu zamítl. Dovodil, že oprávněností určovací žaloby překáží nedostatek naléhavého právního zájmu ve smyslu § 80 písm. c/ občanského soudního řádu, neboť lze žalovat na plnění (dluh na nájemném). Zhodnocení důkazů k platnosti nájemní smlouvy, provedené soudem prvního stupně, tak zůstalo nepotvrzeno a nevyvráceno.

Nehospodárnost procesního postupu zvoleného odvolacím soudem je patrná. Schématické aplikaci zásady, že žaloba na plnění má přednost před žalobou určovací, padl za oběť včasný meritorní závěr o platnosti či neplatnosti nájemní smlouvy. Ten by byl použitelný i pro rozhodnutí o dlužném nájemném. Nebylo vyloučeno, že by právě konečné meritorní rozhodnutí o určovací žalobě, předjímající budoucí výsledek spo-

ru o dlužné nájemné, přispělo k mimosoudní dohodě ve druhém ze sporů. Namísto toho zůstala na první instanci povinnost *de facto* zopakovat dokazování a nejistota účastníků o řešení konfliktu se odsunula až k momentu pravomocného skončení druhé z projednávaných věcí.

Judikatura Nejvyššího soudu k určovací žalobě prošla viditelným vývojem. Od standardních závěrů o akceptování určovací žaloby tehdy, vytvoří-li se rozhodnutím o ní pevný základ pro vyjasnění právních vztahů účastníků sporu a předejde-li se tak žalobě na plnění (již zde srovnáme s postupem odvolacího soudu), se judikované spektrum přípustnosti určovacích žalob podstatně rozšířilo. V rozsudku sp. zn. Cdon 1690/97 ze dne 15. 6. 1999 přiznal dovolací soud aktivní legitimaci k žalobě na určení neplatnosti smlouvy i osobě, která není účastníkem smlouvy, jestliže by vyhovění žalobě mohlo mít příznivý dopad na její právní postavení. Jiný rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 4. 9. 2002 sp. zn. 22 Cdo 655/2001 připustil naléhavý právní zájem na určení vlastnictví k nemovitosti na straně osoby, která byla po zakoupení zapsána v katastru jako vlastník, avšak její nabyté právo začal zpochyňovat převodce.

Odvolací soud si tedy mohl v předestřeném případě najít dostatečnou výkladovou oporu pro závěr, že na žalobě o určení platnosti nájemní smlouvy má žalobce – s ohledem na okolnosti případu i stádium, v němž se řízení nacházelo – naléhavý právní zájem. Nestalo-li se tak, bylo žalobci odepřeno právo na meritorní rozhodnutí o žalobě a obecněji i spravedlnost. Přesněji se dá říci, že spravedlnost byla oddálena: právní otázka, o které bylo přípustné a přijatelné rozhodnout určovacím výrokem rozsudku, se stala předběžnou otázkou v následném řízení o žalobě na plnění.

PŘÍKLAD TŘETÍ: VNUCENÁ (NEBO ODEPŘENÁ?) SPRAVEDLNOST

V pracovním sporu zněla žaloba na určení neplatnosti výpovědi tak, že má být kromě určení neplatnosti výpovědi též určeno, že pracovní poměr žalobkyně nadále trvá. Rozhodovací praxe se však již dříve ustálila na závěru, že na výroku o dalším trvání pracovního poměru zde zásadně nemůže být naléhavý právní zájem – již samotné určení neplatnosti rozvázání pracovního poměru znamená další pokračování pracovního poměru. Nicméně stal-li se tento výrok součástí žalobního petitu, bylo třeba o něm rozhodnout.

Soud prvního stupně žalobu o neplatnost výpovědi zamítl. Opomněl však rozhodnout zamítavým výrokem též o určovací části žaloby o dalším trvání pracovního poměru. Odvolací soud si byl, po odvolání žalobkyně, vědom procesního pochybení první instance. Měl ale shodný právní názor na hmotněprávní podstatu věci a rozhodl se zhojit nedostatek celkovou „změnou“

napadeného rozsudku tak, že se žaloba na neplatnost výpovědi zamítá (tedy faktické potvrzení rozsudku soudy prvního stupně) a že se též zamítá žaloba na určení dalšího trvání pracovního poměru (o této části petitu bylo rozhodnuto poprvé).

Proti rozsudku odvolacího soudu podala žalobkyně dovolání. To ale nebylo přípustné proti výroku o neplatnosti výpovědi (soudy obou nižších instancí rozhodly obsahově shodně) a bylo v této části odmítnuto. Ve výroku o zamítnutí žaloby na určení dalšího trvání pracovního poměru však dovolací soud napadený rozsudek zrušil a věc vrátil soudy prvního stupně k dalšímu řízení. Svě rozhodnutí doprovodil formálně zajištěným správným argumentem, že o určení dalšího trvání pracovního poměru rozhodoval odvolací soud poprvé a odíal tak žalobkyni jednu instanci.

V pozoruhodné monografii *Právo a ústavnost v České republice* pleduje tehdejší soudce Ústavního soudu V. Ševčík za procesní čistotu rozhodování a za její důraznou ochranu v nálezech Ústavního soudu. Uvádí, že ke zrušení rozhodnutí obecných soudů přikročil Ústavní soud nezdědka bez ohledu na to, že „měla ústavní stížnost v meritu věci vlastně pramalou naději na úspěch. Jde zde o cílenou snahu dosáhnout po letech záměrného snižování významu procesní formy a vlastně procesu vůbec... co nehlubší úcty k procesním pravidlům, která rozhodnutí jako konečný výsledek procesu výrazně ovlivňují, a tak i spoluvytváří.“⁴ Obdobné byly zřejmě motivy, vedoucí Nejvyšší soud ke kasací rozsudku odvolacího soudu v závislém určovací výroku.

Těžko však být srozuměn s kasačním závěrem odvolacího soudu. Pokračování ve zbylé části sporu vylučovalo naději na úspěch žalobkyně. Roli tu proto měla sehrát otázka podstatnosti zjištěné vady pro konečné rozhodnutí. Výtka odvolacího soudu adresovaná soudům nižších stupňů měla jistě svou váhu; neměla však obstát v konkurenci s procesními právy účastníků, která mají být ve smyslu obecných ustanovení občanského soudního řádu nejen zachována, ale i šetřena. Dovolací soud vlastně žalobkyni vnutil právo pokračovat v řízení, ač věděl, že nemůže být úspěšná. S určitou licencí se i zde dá hovořit o odepření spravedlnosti:

podstatou kontradiktorního řízení je přece nejistý výsledek rozhodování a procesním nároku.

SHRNUTÍ

Odepření spravedlnosti je zvykový termín a také kritérium pro posouzení negativního aspektu postupu soudu. Vyjadřuje protiústavní důsledek jeho procesního zásahu či pasivity. Často upozorňuje na porušení zásady rovnosti stran – spravedlnost je obvykle odepřena jen jedné z nich, převážně žalobci.

Uvedené příklady nesmí svádět k závěru, že *deneatio iustitiae* je blíže svázána s určovacími žalobami. V činnosti soudu se vyskytuje i v naprosto odlišných podobách. Může být spatřována v usnesení, kterým soud nesprávně vyslovil nedostatek své pravomoci nebo příslušnosti. Z hlediska předmětu řízení se dá za odepření spravedlnosti považovat pochybení soudu takovým výrokiem rozsudku, jímž nebyl vyčerpán celý rozsah projednávaného nároku vymezeného žalobním petitum. Podle nálezu Ústavního soudu sp. zn. III. ÚS 85/95 ze dne 22. 2. 1996 se stalo odepřením spravedlnosti nesprávné posouzení procesního nástupnictví. V důsledku pochybení soudu totiž nevystupoval v řízení ten právní subjekt, který k tomu byl věcně legitimován. Rysy odepření spravedlnosti může mít i liknavý administrativní postup soudu. Jak charakterizovat situaci, kdy účastník podá v otevřené lhůtě odvolání u jiného prvostupňového soudu, než který vynesl rozsudek, a ten doručí odvolání soudu příslušnému až po uplynutí lhůty?

Judikatura zdůraznila, že hmotné a procesní právo mají samostatné a rovnocenné postavení.⁵ Znamená to především, že je třeba podle stavu řízení přiléhavě aplikovat buď normu materiální povahy, nebo normu procedurální. Nelze však ztratit ze zřetele hlavní cíl procesní úpravy, jímž je napomoci v rámci ochrany práv účastníků k prosazení oprávněného hmotněprávního nároku. Při náležitém respektu soudu k tomuto postulátu se budeme setkávat s odepřením spravedlnosti v menšině případů.

⁴ Ševčík, V.: *Právo a ústavnost v České republice*, Eurolex Bohemia, Praha 2002, str. 169 (poznámka č. 20).

⁵ Například nálezu Ústavního soudu ze dne 30. 11. 1999 sp. zn. I. ÚS 531/98, publikovaný pod č. 171 ve Sbírce nálezů a usnesení sv. 16, str. 249.